

Оксана КУЗЬМЕНКО

СТРІЛЕЦЬКИЙ АНЕКДОТ: КОНТЕКСТ – СЮЖЕТ – ТЕКСТ

Oksana KUZMENKO. On Riflemen's Anecdote:
Context – Subject – Text.

Анекдот, який за словами Володимира Гнатюка, є “найпопулярнішим відділом в народній словесності”¹, має на сьогодні доволі обширну бібліографію зарубіжних наукових праць з ділянок фольклорної генеалогії, етнолінгвістики, а навіть соціології. У дослідницьких роботах кін. ХХ – поч. ХХІ ст. бачимо намагання охопити малодосліджені чи заборонені раніше для вивчення окремі тематичні групи анекдотів, розглядаються ключові питання їх генезису, поетично-структурних особливостей, а головню прагматики². Відзна-

¹Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти // Етнографічний збірник.– Львів, 1899.– Т. 6.– С. VI.

²Назвемо у хронологічному порядку тільки кілька праць, які відображають широту та наукову перспективність студій у цьому напрямку: Ben-Amos D. The Myth of Jewish Humor // Western Folklore.– Berkeley, California, 1973.– V. 32.– № 2.– P. 112-131; Johnson R. The Semantic Structure of the Joke and Riddle: Theoretical Positioning // Semiotica.– 1975.– № 2.– V. 14.– P. 142-175; Schafer R. Die Anecdote: Theorie. Analyse. Didaktik.– Munchen, 1982; Benton G. The Origins of the Political Joke // Humour in Society: Resistance and Control / Eds. Powell C., Paton G.– New-York: St. Martin's, 1988.– P. 33-55; Жури́нский А.Н. Подмена как элемент сюжета (вопросы классификации) // Учебный материал по теории литературы. Жанры словесного текста. Анекдот.– Таллин, 1989.– С. 87-95; Attardo S., Chabanne J. Jokes as a Text Type // Humor: International Journal of Humor Research.– New-York: Walter de Gruyter, 1992.– V. 5.– № 1-2.– P. 165-176; Berger A.A. What's in a Joke?: A Micro-Analysis // Elementa.– Harwood: Academic Publishers, 1994.– V. 1.– P. 321-330; Putz C. Anecdote // Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature / Ed. by Koch W.A.– Bochum, 1994.– P. 7-12; Мелетинский Е.М. Малые жанры фольклора и проблемы жанровой эволюции в устной традиции // Малые формы фольклора: Сб. ст. памяти Г.А.Пермякова.– Москва: Восточная Литература, 1995.– С. 325-337; Иванова Т.

чимо при цьому, що народний анекдот, його жанрово-тематичні різновиди (політичний, побутовий, міський), національні особливості все частіше стають об'єктом спеціальних ґрунтовних досліджень і в сучасній українській фольклористиці (праці О.Бріциної, М.Дмитренка, Р.Кирчіва, І.Кімакович, С.Росовецького, М.Чорнопиского, І.Линчак, Н.Головецької та інших)³, що підкріплює актуальність нашої студії.

У статті ставимо перед собою за мету по можливості повно представити тематичні ряди стрілецьких анекдотів, вказавши на особливості анекдотичного репертуару стрілецького середовища, а також на основі аналітичного огляду текстів висвітлити зв'язок їх поетики із традиційним фольклорним анекдотом. Опираючись на існуючі в слов'янській фольклористиці визначен-

Советский анекдот в США // Живая Старина.– Москва, 1995.– № 1.– С. 57; Чиркова О.А. Поэтика современного народного анекдота: Автореф. дисс... канд. филол. наук.– Москва, 1997; Курганов Е. Анекдот как жанр.– СПб.: Академический Проект, 1997; Лурье М.Л. О детском современном анекдоте // Традиционная культура и мир детства: Мат. межд. науч. конф. “ХІ Виноградовские чтения”.– Ч. 3.– Ульяновск, 1998.– С. 53-54; Бородин П.А. Вопросы происхождения и поэтики современного народного анекдота: Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.01.09 // Моск. Гос. ун-т им. М.В.Ломоносова.– Москва, 2001; Фролова О.Е. К типологии анекдотов // Живая Старина.– 2007.– № 4.– С. 38-40; Станоев С. Болгарський політичний анекдот у постсоціалістичному періоді // Народна Творчість та Етнографія. Спецвипуск: Болгарська фольклористика.– 2008.– № 2.– С. 95-101.

³Традиція збирання та дослідження жартівливих прозових творів українського фольклору різних жанрів (виділяють власне анекдоти, усмішки чи “сміховинки” (Ф.Колесса), феєції, гумористичні новелки, розважальні нісенітниці, жартівливі алогічні діалоги, пародії тощо) сягає другої пол. ХІХ ст. Відтоді, протягом півстоліття знані збирачі народної словесності, зокрема К.Шейковський, І.Манжура, В.Гнатюк, Б.Грінченко, М.Левченко та ін. сприяли формуванню основного фонду текстів, що характеризуються стійкою ознакою короткого гумористичного оповідання. Від серед. ХХ ст. гумористично-сатиричну творчість українського народу збирали чи давали їй наукову оцінку Ф.Лавров, В.Микитась, П.Гальченко, П.Пойда, О.Дей, Г.Нудьга.

Історію вивчення народного анекдоту в українській фольклористиці ґрунтовно висвітлив Р.Кирчів у розділі “Народний анекдот на шляху до визнання в українській фольклористиці” своєї монографії, див.: Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2008.– С. 12-41.

ня⁴ під гаслом “анекдот” розуміємо коротке усне гумористичне оповідання чи сценку з несподіваною розв’язкою (або пуантом) про комічну подію, пригоду, ситуацію, людську поведінку або вчинок, що ґрунтується на одному життєвому епізоді.

Упродовж тривалого часу у слов’янській фольклористиці жанрові особливості фольклорного анекдоту розглядали у площині казкової прози, де найбільше зв’язків вбачали між анекдотом і соціально-побутовою чи новелістичною казкою⁵. Очевидно, що цей підхід пов’язаний з функціональним аспектом вербального тексту, адже контекст у жанровій атрибуції та семантичному декодуванні фольклорного анекдоту, як переконливо доводять Єфим Курганов⁶ та Олександра Бріцина⁷ надзвичайно важливий. Відтак одним із головних завдань цієї студії буде простежити зв’язок сюжетів стрілецьких анекдотів, які знаходяться на межі літературного і народного анекдоту, із ідеологічним та побутовим контекстом їх виникнення.

* * *

⁴Дей О. Народні анекдоти // Народні усмішки. Анекдоти, жарти, дотепи, бувальщини, небилиці / Упоряд. П.Ф.Гальченка.– К.: Дніпро, 1986.– С. 7; Федосик А.С. Анекдот // Восточнославянський фольклор: Словарь научной и народной терминологии / Редкол. К.П.Кабашников (отв. ред.) и др.– Минск: Наука і Тэхніка, 1993.– С. 8; Кімакович І. Жанрові дефініції малих сміхових форм // М.Рильський і світова культура з погляду сучасності: Тези доповідей і повідомлень.– К., 1989.– С. 127; Дмитренко М. Сміх біля домашнього вогнища // Анекдоти про сімейне життя / Упоряд. М.К.Дмитренко, О.К.Дмитренко; передм. М.К.Дмитренка.– К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2002.– С. 5; Кирчів Р. Анекдот // Мала енциклопедія українського народознавства.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2007.– С. 33; Чернопиский М. Анекдот // Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М.Чернопиского.– Тернопіль: Підручники і Посібники, 2008.– С. 10.

⁵Мелетинский Е.М. Сказка-анекдот в системе фольклорных жанров // Учебный материал по теории литературы: Жанры словесного текста. Анекдот / Сост. А.Ф.Белюсов.– Таллин: Таллин. пед. ин-т им. Э.Вильде, 1989.– С. 59-77; Косяченко В.Т. Анекдот // Українська літературна енциклопедія.– Т. 1.– К., 1988.– С. 67.

⁶Курганов Е. Анекдот как жанр...– С. 10.

⁷Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства.– К.: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, 2006.– С. 274-275.

Стрілецькі анекдоти, історія появи яких пов’язана з початками легіону Українських січових стрільців, що у вересні 1914 р. був сформований як самостійний підрозділ армії Австро-Угорської монархії під час Першої світової війни (1914-1918), спеціально не досліджували⁸. Загальний огляд цих анекдотів у пласті інших сатирично-гумористичних творів, які виникли на хвилі піднесення національно-патріотичної й соціальної свідомості в Україні наприкінці ХІХ та упродовж першої третини ХХ ст. зробив Роман Кирчів. В окремому підрозділі своєї монографії “Етюди до студій над українським народним анекдотом” він простежив еволюцію нових семантичних елементів у тематиці та сюжетах стрілецьких анекдотів⁹. Автор цілком слушно відзначив, що стрілецькі тексти певною мірою доповнюють комплекс вояцьких анекдотів побутової тематики та є стилізаціями переважно у дусі фольклорного анекдоту¹⁰.

Можна вважати, що першою працею у ділянці історії вивчення стрілецького анекдоту є розвідка Осипа Назарука “Гумор і сатира в Січовім Коші”, яка увійшла до книги-щоденника “Слідами українських січових стрільців” (Відень, 1916)¹¹. У ній автор, відомий громадсько-політичний діяч Галичини поч. ХХ ст., публіцист, один із керівників стрілецького культурно-мистецького об’єднання “Пресова квартира УСС”, зробив перелік десяти сюжетних мотивів, які склали основу гумористичних оповідань чи анекдотів з стрілецької фронтової історії¹².

⁸Спеціальну доповідь на тему “Стрілецькі анекдоти: ідейно-тематичний зміст та композиція” ми виголосили на ХVІІ науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка 16 березня 2006 р. (м. Львів, Інститут народознавства НАН України). Вона була підготовлена у рамках планової наукової теми “Фольклорна проза про січових стрільців: жанри, поетика, функції”, над якою ми працювали упродовж 2006-07 рр.

⁹Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом...– С. 122-130.

¹⁰Там само.– С. 124-125.

¹¹Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців.– Львів: Видання СВУ, 1916.– С. 129-137.

¹²О.Назарук відтворив оповідання про хороброго стрільця Садженицю, який самостійно обстріляв ворожі позиції, створивши враження масовості, а також анекдотичний наратив про стрільця, який втік від переслідування, а натомість привів у свій табір (тобто здав у полон) москаля.

Він же проілюстрував два типові короткі однепізодні оповідання, атрибувавши їх з позиції сучасної методологічної школи як “ситуаційний гумор”¹³. Уже тоді в 1916 р. О.Назарук чітко поставив питання про потребу зібрання “гумористичних перлин нашого стрілецтва” у спеціальну збірку, оскільки свідомий був їхньої скороминущості.

Головна причина виникнення стрілецьких гумористичних творів різних жанрів полягає в об’єктивній ситуації надзвичайного психологічного й морального навантаження Українських січових стрільців, які перебували у кризовій ситуації війни. Щоденна екзистенція на межі життя і смерті, постійне випробування на вправність, фізичну витривалість, кмітливість, воєнну винахідливість та хитрість породжували безліч ситуацій, коли людина одночасно перебувала у кризовій ситуації переходу з трагічного у кумедне¹⁴. Відтак, закономірно, що військові з легіону УСС (а це були переважно молоді люди) прагнули зняти стан перманентного невротичного напруження. І одним з найдієвіших способів, як стверджує українська дослідниця народної сміхової культури Ірина Кімакович, є так звана “анекдототерапія”¹⁵. В основі її лежить філософське бачення фізіологічної природи сміху, коли людина сміється передусім над своїм недавнім страхом, витісняючи таким чином стресову напругу¹⁶.

Питання сучасної збереженості стрілецьких анекдотів як підвиду “фольклору мовленнєвих ситуацій” (Б.Путілов) тісно пов’язане із проблемою реалізації контексту відтворення та необхідності реакції зацікавлених слухачів. Зазначимо також, що в жанровій ієрархії ці твори належать, передусім, до *історичних* (за термінологією В.Гнатюка, Ф.Колесси) або *політичних* анекдотів, які пред-

ставляють конкретний історичний період, відображають політичну соціалізацію певного соціуму, відтак перебувають у полі найбільш жорсткої боротьби за існування та тривалість побутування.

* * *

Пошук стрілецьких анекдотів у раритетних джерелах, поставив перед нами проблему виявлення фольклорного автентизму текстів, які, без сумніву, типологічно споріднені з іншими творами народної політичної сатири поч. ХХ ст., що, подібно стрілецьким, стоять на межі фольклору та літератури¹⁷. Авторами та носіями стрілецьких анекдотів були і рядові стрільці, колишні селяни, і високоосвічені стрілецькі старшини. До останніх належали і члени “Пресової квартири УСС”, які мали фахову філологічну чи музичну освіту, відтак брали участь в організації хорів, оркестрів, вистав, у підготовці спеціальних рукописних журналів.

Особливою популярністю у стрілецькому середовищі користувались сатирично-гумористичні часописи, які випускав гурт “Пресової квартири УСС” на фронті, що мав назву “Артистична горстка у полі”¹⁸. З-під пера дописувачів “Пресової квартири” та членів Коша УСС від липня 1915 р. почав виходити “Самохотник”¹⁹. Упродовж наступного року вийшло ще кілька номерів гумористичних часописів: “Бомба” (березень – квітень 1916 р.), “Самопал” (виходив з 15 травня 1916 р.)²⁰ та “У.С.С. Сатиричний орган неінтелігентних інтелігентів. Виходить коли треба. Видає Юрко Каламар” (Ч. 1 (10 грудня 1916) – Ч. 7 (25 червня 1917))²¹. Найбільш чисельним

¹⁷Чорнопиский М. Фольклорна політична сатира 20-их рр. ХХ ст. у записках Сергія Єфремова.– Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001.– С. 138-139.

¹⁸Докладніше про це див.: Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2009.– С. 84-89.

¹⁹Самохотник: Сатирично-гумористичний часопис Українського Січового війська.—Річник 1 (Ч. 1-7); Річник 2 (Ч. 1-16).– Вид. 2-е.– Кіш УСС, 1917.– 160 с.

²⁰Інформацію про існування сааме цих двох неперіодичних часописів подаємо за статтею: Баб’юк А. Стрілецька преса // Вістник Спілки Визволення України.– 1917.– Ч. 170 (30 вересня).– С. 637.

²¹Центральний державний історичний архів у Львові.– Ф. 353 т (Легіон УСС).– Оп. 1.– Спр. 227.– Арк. 26-50.

¹³Там само.– С. 130.

¹⁴Два епізоди про фронтові випадки недоречного або невмілого застосування зброї майстерно описала у новелістичних образах відома хорунжа УСС Олена Степанів. Див.: Степанів О. З воєнних усмішок // Календар-альманах “Червоної Калини” за 1935 р.– Львів, 1924.– С. 18-19.

¹⁵Кімакович І. Новітній український анекдот як виклик ХХІ ст.: до питання про сутність сучасних способів обміну інформацією // Народна Творчість та Етнографія.– 2005.– № 6.– С. 91.

¹⁶Пивоев В.М. Ирония как феномен культуры.– Петро-заводск: Узд-во ПетрГУ, 2000.– С. 42.

серед них був “Самохотник”, оскільки протримався у важких воєнних умовах найдовше (виходив протягом двох років у містах Майдан, Гнильче, Свистільник). За задумом упорядників, часопис мав стати “пам’яткою веселих і невеселих хвиль, пережитих у цю велику всесвітню неgodу в громаді Українського січового війська”²².

Перелічені рукописні зшитки, а також збірник “Червона калина” (1917)²³, містили чимало текстів сатирично-гумористичного характеру, до яких ілюстраціями були карикатури стрілецьких митців Осипа Куриласа, Івана Іванця, Левка Лепкого, Леся Новіни-Розлуцького та інших. На сторінках цих часописів з’являлися сатиричні пісні, поеми (наприклад, “Новінада” Р.Купчинського, “Що то фама голосила про кровожадного Кирила”), пародійні пісеньки, а головне “полеві анекдоти”, які мали суттєву для підтвердження фольклорності текстів примітку – “підслухане”. Очевидно, з ініціативи головного редактора згаданих стрілецьких часописів, а саме Миколи Угриня-Безгрішного, було організовано систематичне записування стрілецьких жартів. Уже в першому числі “Самохотника” читаємо: “гумор чи усний чи на письмі в прозі і в поезії, чи рисунку, прохаю складати в скринці при входових дверях стрілецького казина. Перша скринка аж стогнала від тягару гуморів...”²⁴.

Важливо, що невимушений стрілецький анекдот, який відображав дух і настрої самих стрільців, був дієвим засобом до вдосконалення українського вояка, вираженням стрілецької єдності та братства. Про цю іманентну рису проникливо точно напише автор розлогої оглядової статті, чие ім’я приховане під псевдонімом “Козак Нитка”²⁵. Він вважав, що такі часописи як “Самохотник” мали на меті “не тільки потішати всякими жартами товаришів у недолі, не тільки записувати

життєві картини у веселій, повній гумору формі, а щасливою сатирою, їдкими докорами направляти те, що негодяще, що затроює у стрілецьтві спокій, що обурює та раниць стрілецьку душу таки між своїми людьми під стрілецьким загальноукраїнським стягом”²⁶. Сучасні дослідники історії преси дають значно глибшу оцінку згаданим часописам, оскільки серед провідних тем, що відбивалися у дзеркалі сатири, були головні національні проблеми, політичне протистояння, дії влади, позиції і діяльність партій, система освіти, законотворення, військова проблематика, загальна оцінка суспільно-політичного життя Галичини того часу²⁷.

У міжвоєнний період деякі зі стрілецьких анекдотів, жартів, афоризмів фронтового часу, а також гумористичні новотвори на теми життя стрільців по війні побачили світ у журналах сатири та гумору “Будяк” (1921-1923), “Маски” (1923), “Зиз” (1924-1933), “Комар” (1933-1939), які виходили у Львові. Редакторами та дописувачами перелічених популярних журналів були колишні усусуси, активні учасники стрілецького здвигу: Левко Лепкий, Микола Голубець, Едвард Козак, Василь Кучабський, Юрій Шкрумеляк, Роман Купчинський. Більшість з них упродовж 1920-1930-их рр. постійно перебували у середовищі стрілецьких побратимів, вели велику журналістську практику, відтак у них була можливість чути, переповідати стрілецькі жарти та давати їм літературну обробку, що підтверджують криптоніми до текстів²⁸. Крім цього, варто зазначити, що згадані часописи є однією із популярних форм засобів масової інформації, які не тільки поширювали стрілецькі анекдоти, але й чинили зворотній вплив на усне спілкування

²²Із звернення до читачів // Самохотник.– Вид. 2-е.– Кіш УСВ, 1917.– Березень.– С. 1.

²³Червона калина: Поважний та гумористичний січовий орган / За ред. М.Угриня-Безгрішного.– Кіш УСВ, 1917.– Ч. 1-6 (май-вересень).

²⁴Самохотник.– Кіш УСС, 1915.– Ч. 1 (21 липня).– С. 2.

²⁵Можливо, псевдонім належить стрілецькому фотографу Теофілю Мойсейовичу, який був прототипом пісні “Гей у славних усусусів козак Нитка жив”, або ж А.Баб’юку, який два роки раніше опублікував подібний огляд преси.

²⁶Козак Нитка. Преса “Українського Січового Війська” // Червона калина. Літературний збірник “Українського Січового Війська” / Під ред. М.Угриня-Безгрішного.– Кіш УСС, 1918.– С. 76-77.

²⁷Снідарчук Л.В. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30-их рр. ХХ ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості.– Львів: Вид. ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України, 2001.– С. 45.

²⁸Л. З воєнної матури (автентичне) // Будяк.– Львів, 1921.– Ч. 8-9 (20 черв.).– С. 4; К. З пригод Бульки // Зиз.– Львів, 1929.– Ч. 17 (15 груд.).– С. 3; Ек. На другий день // Зиз.– Львів, 1928.– Ч. 6 (15 листопада).– С. 2 та ін.

українців-галичан²⁹. Ці журнали мимоволі ставали співучасниками формування комунікативної ситуації, яка моделює фольклоротворчий процес.

Варто зауважити, що кількість опублікованих на шпальтах часописів текстів, які мали промовисті назви “При війську”, “З недавнього минулого”, “Стара війна”, до кін. 1930-их рр. помітно зменшувалася. Властиво на той час добірка стрілецьких анекдотів з’являлася тільки у числах до чергової річниць проголошення ЗУНР за 1 листопада. Це свідчить не тільки про появу нових, більш актуальних, сатиричних творів, зокрема на тему антибільшовицької окупації на советській Україні чи політичного життя міжвоєнної Польщі³⁰, але, очевидно, і про існування певної цензури на драстичні для офіційної влади сатирично-гумористичні мініатюри з минулого, а саме героїчної боротьби українців-галичан за національну незалежність.

Протягом “советського” періоду про стрілецьку творчість не могло бути мови. Відтак поодинокі жартівливі оповідання про стрілецьких старшин публікувалися у діаспорній періодиці гумористичного напрямку, зокрема у журналі “Лис Микита”³¹, що виходив у 1950-их рр. на американському континенті. Такі тексти, а також низка стрілецьких анекдотів у збірці фольклору Дмитра Гулея з Канади³² свідчать про тривалість традиції живого функціонування анекдотів стрілецької тематики у репертуарі українських емігрантів.

В Україні щойно у 1992 р. з’явився перший популярний збірничок, де було надруковано понад 180 різножанрових текстів, задекларованих як “гумор Українських Січових Стрільців”³³. У дуже короткій передмові упорядники дали загальну довідку про УСС, справедливо зазначив-

ши, що стрільці у хвилини перепочинку веселили серця влучним дотепом, соковитим жартом. На жаль, у збірці немає паспортизації та вказівки на джерело передруку, не зроблена систематизація текстів.

Популярного спрямування також вибірки стрілецьких анекдотів, що були опубліковані у збірниках “Старі галицькі анекдоти”³⁴ та “Торба гумору і сатири”³⁵. Деякі з уміщених там текстів, а також інші стрілецькі анекдоти та жартівливі оповідання з’явилися в літературному опрацюванні у рубриці “Сторінки стрілецького гумору” в історико-краєзнавчому часописі “Літопис Червоної Калини” (1990-1995), що виходив у Львові, як відновлений орган стрілецького календаря-альманаху “Червона калина” (1924-1938).

Взявши до уваги ці публікації, а головню на основі доступних архівних, рукописних та друкованих джерел стрілецького періоду (1914-1920 рр.) нам вдалося зібрати понад 130 текстів анекдотів. Згадані твори малої прози складають яскраву палітру смішних чи трагіко-комічних ситуацій в історії січового стрілецтва.

* * *

Сюжети стрілецьких анекдотів відображають реалії фронтового і побутового (“у запілля”) життя нової формації українських військовиків, у діяльності якої, крім першорядних воєнних завдань, стояли також важливі стратегічні цілі – потужна культурно-просвітницька, навчальна праця та патріотичне виховання галицько-українського суспільства³⁶. Умовно ці твори можна згрупувати у тематичні блоки за головними персонажами чи сюжетною лінією³⁷:

³⁴Старі галицькі анекдоти / Упоряд. та ред. Р.Дідула.– Зб. друга.– Львів: Львів. обласна організація Товариства книголюбів України, 1993. – С. 2-13.

³⁵Стрілецький гумор // Торба сміху: гумор, сатира (Серія: Вечірня година).– 1995.– Ч. 1.– С. 3-8.

³⁶Більше про це див.: Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба.– Тернопіль: Джура, 2005.– С. 223-323; Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність...– С. 68-113.

³⁷Ми свідомі того, що тематична класифікація не є досконалою. О.Смолицька загалом вважає тематичний принцип формування збірників анекдотів ненауковим (див.: Смолицька О.В. “Анекдоти о французях”. К проблеме систематизации и структурно-типологического изучения анек-

²⁹На важливості ролі ЗМІ у фольклоротворчому процесі поширення і творення сучасних анекдотів звернув увагу болгарський дослідник Станой Станоев. Див.: Станоев С. Болгарський політичний анекдот у постсоціалістичному періоді...– С. 96.

³⁰Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом...– С. 131-136.

³¹Лис Микита.–Торонто; Детройт; Нью-Йорк, 1952.– Ч. 18 (груд.).– С. 2.

³²Українська народна творчість / Зібрав Д.Гулей.– Торонто: Гомін України, 1986.– С. 110-120.

³³Вісьта-вйо! Сміються Українські січові стрільці / Упоряд. Б.І.Мельничук, Б.В.Проник.– Тернопіль, 1992.– С. 2.

I. Анекдоти про стрілецьку кмітливість на фронті:

* Взаємини українських стрільців з військовими інших народів та етнічних груп.

II. Анекдоти про стрілецьке життя у тилу:

* Стрілецьке навчання і військова муштра.

* Стрілець у суді.

* Стрілець у лікарня.

* Стрілецьке дозвілля та господарювання.

* Стрільці і цивільні громадяни.

* Взаємини стрільців з дівчатами і жінками.

III. Анекдоти про стрілецьких старшин і австрійських командирів.

IV. Анекдоти про Івана Цяпку-Скоропада.

V. Анекдоти про стрільців-митців.

Запропоновану систематизацію стрілецьких анекдотів можна відобразити й в іншій класифікаційній схемі³⁸:

1) анекдоти за соціальними категоріями – про рядових стрільців та старшин;

2) анекдоти національного характеру – про стрільців та німців, про стрільців та поляків, про стрільців та москалів;

3) анекдоти політичні та історичного характеру (зв'язані з певними історичними особами) – анекдоти про І.Цяпку;

4) анекдоти про сімейні взаємовідносини – взаємостосунок стрільців з жінками, дівчатами та родичами;

5) анекдоти психологічного характеру (про дурня і хитруна) – більшість анекдотів з тематичних груп “стрілець у лікарня”, “стрілецька муштра і навчання”, “стрілець на фронті”.

Стрілецькі анекдоти представлені текстами, які можна атрибутувати і як суто політичний, і як побутовий анекдот, але більшість з них не піддаються такому чіткому поділу. Одразу зауважимо, що стрілецькі анекдоти побутового змісту є типологічно близькі до моделей солдатських анекдотів

дота // Новое Литературное Обозрение.– 1996.– № 22.– С. 386). Однак з причини втраченого середовища, в якому складався і побутовув стрілецький анекдот та невдалих пошуків його усного відтворення, залишаємо право домінанти змісту, а не форми.

³⁸На основі схеми М.П.Андреєва із його праці “Соціально-класові мотиви в анекдоті”, яку запозичено в статті А.Федосіка. Див.: Федосік А.С. Народныя анекдоты і жарты // Народная проза.– Мінск: Беларуская Навука, 2002.– С. 404.

з періоду служби українців в імперських російських та австрійських арміях, оскільки обігрують “старі” теми: про військову муштру, про ієрархію військових взаємостосунків тощо. І найбільшу тут групу склали анекдоти про стрілецьких старшин та австрійських командирів. Очевидно, спрацював механізм актуалізації давніх традиційних текстів.

Зауважимо, що в анекдотах про стрілецьких командирів нерідко використаний типовий для народної гумористики засіб переакцентування слів, який створює бажаний сміховий ефект. Наприклад, у доволі популярному анекдоті “При звіті”³⁹, обігрується слово “дурень”.

Стрілець Непосидючий: *Пане полковнику, стрілець Непосидючий просить слухняно о перенесенні його до війська.*

Полковник: *Не вільно!*

Стрілець Непосидючий: *В такому разі прошу слухняно вислати мене в поле.*

Полковник: *Також не вільно! Піде пан четарь, пан хорунжий і всі інші⁴⁰, тоді підеш і ти. Ми поодинокі дурнів у поле не висилаємо⁴¹.*

Спрямованість знакового (ключового) слова на стрільця-новобранця, який гаряче прагне потрапити на фронт, щоб виявити свій патріотичний порив, обертається проти його опонента-полковника. Унаслідок гри слів завдяки відповідній синтаксичній будові речення-відповіді та різних точок зору, що становить композиційне ядро анекдоту, формується семантика універсального типу анекдотичного персонажу, коли дурень сам себе виявляє.

У формі амбівалентної відповіді актуалізується закорінена ще у давній східнослов'янській сміховій традиції семантика образу дурня. На думку дослідників, цей персонаж є “часто людиною дуже розумною, але такою, що діє усупереч нормам, яка порушує звичай, нехтує правилами пристойності та поведінки, яка оголює себе і світ...”⁴².

³⁹Публікували вдруге у часописі: Бомба гумору і сатири.– Львів, 1918.– Ч. 1.– С. 4.

⁴⁰Тут і далі зберігаємо мову (діалект і правопис) першодруку чи рукопису

⁴¹Самохотник.– Кіш УСВ.– 1918.– Ч. 37-38 (25 січня).– С. 8.

⁴²Лихачёв А.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. Смех в Древней Руси.– Ленинград: Наука, 1984.– С. 15.

У цьому контексті важливим, вважаємо, є доповнення Є.Курганова про те, що характерною рисою жанру анекдоту є факт існування двох типів образу дурня, один з яких псевдо-дурень, бо висвітлює глупоту іншого⁴³, наприклад:

Пан поручник підходить до рядового стрільця, який у службі курить папіроску й ані в тямці не має відкинути її на вид сердитого старшини.

– *Ти що таке робиш?*

– *Курю, доношу послушно.*

– *Як ти смієш псувати повітря, коли я тут є?!⁴⁴.*

Серед стрілецьких анекдотів багато таких, в яких головний персонаж стрілець-новобранець займає інтелектуально вищу позицію, тобто свідомо прикидається нерозумним. Ідея внутрішньої свободи особи – це один з головних змістових чинників, що об'єднує анекдоти про кмітливого січового стрільця. Зазначимо, що у таких творах зовнішня маска нарочитого блазнювання чи недомкуватості, а насправді хитрого стрільця, є найбільш дієвим засобом викриття чи то недолугості ворога-москаля (як в анекдотичному оповіданні “Виговоривсь” про стрільця-розвідника)⁴⁵, чи то зарозумілості стрілецького зверхника, або й погорди у ставленні до нижчого за рангом:

– *Стрілець Брунька! Щойно вчора вас покарали за те, що ви мене, десятника, не поздоровили, а нині знову мені не салютуєте?*

– *Голошу слухняно, пане десятник, я думав, що ми гніваємося⁴⁶.*

Як правило, анекдоти з цієї тематичної підгрупи відтворюють невідрадіні ситуації політичного характеру (наприклад, відсутність у стрілецьких новобранців паспорта чи повної освіти тощо), що пов'язані з упослідженим станом українських селян в Австро-Угорській імперії. Відомо, що на поч. ХХ ст. Галичина була уособленням цивілізаційної відсталості, а її мешканці знаходилися, на думку історика Я.Грицака, на етнічному та цивілізаційному пограниччі⁴⁷:

⁴³Курганов Е. Анекдот как жанр...– С. 52.

⁴⁴Свіже повітря // Маски: Журнал сатири й гумору.– Львів, 1923.– Ч. 1 (30 марта).– С. 5.

⁴⁵Самохотник.– Кіш УСВ.– 1915.– Ч. 2 (26 липня).– С. 14.

⁴⁶Наука дисципліни // Комар.– Львів, 1935.– Ч. 8 (1 листоп.).– С. 3.

⁴⁷Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його

Вістун Пель записує свіжий транспорт новобранців:

– *Отже не маєте ніяких документів?*

– *Не маю, пані капраль...*

– *Як то, нічогосінько не маєте?*

– *Маю тільки паспорт на пацюка, що колись гнав на ярмарок⁴⁸.*

Проілюстрований вище текст викликає не стільки сміх, як емоційний негатив. Функція цього анекдоту, що побудований на повторі знакового слова “не маю”, значно глибша і суто викривальна. Він осуджує тогочасний устрій, який штучно підтримував політичну пасивність, а разом з тим і національно-державницьку невизначеність українців.

Зауважимо, що у порівнянні з солдатськими анекдотами про самовпевнених чи лютих офіцерів, про генералів-самодурів царської армії, а навіть із стрілецькими жартами, де фігурує австрійський командир, образи стрілецьких командирів – “пана сотника”, “підхорунжого” чи “поручника” – переважно подані із симпатією, без глузування. Стрілецькі старшини змальовані на світлому гумористичному фоні: стрільці турбуються про своїх командирів (“При варті”), оберігають їх від неприємностей (“Приказ сотника”), сміливо, але напівжартома звертають увагу на дрібні вади їхнього характеру (“В кошовій світливні”). Такі анекдоти вимагали своєї “утаємниченої” аудиторії, яка була обізнана з перипетіями фронтового життя, з внутрішніми розпорядками частин, з особливостями поведінки тих чи інших конкретних посадових осіб:

Отаман відділу нездоровців стоїть коло телефону напіводитий. Час: неділя год. 5.10 рано.

– *Гальо!.. Станційний офіцер в Пісочній!.. Прислати до моєї сотні фризієра в середу о год 3 14 по полудні...*

Так... По полудні в середу!⁴⁹.

Ці анекдоти, без сумніву, яскраво відображали внутрішні традиції та самобутність стрілецьких підрозділів (наприклад, анекдот про стрілецький однострій як “один мундір”)⁵⁰, що форму-

спільнота (1856-1886).– К.: Критика, 2006.– С. 29-39.

⁴⁸УСС.– Кіш УСС, 1916.– Ч. 1-2 (10 грудня).– С. 3.

⁴⁹Самохотник.– Кіш УСВ.– 1916.– Ч. 17-18 (1 грудня).– С. 146.

⁵⁰Там само.– 1918.– Ч. 37-38 (25 січня).– С. 10.

вало своєрідну картину історичної дійсності, де важливе і типове розкривалося через окремі деталі щоденних приватних колізій.

Взаємостосунки стрільців та стрілецьких старшин представлені також в анекдотах, де тлом відтворення комічного є ситуації зі стрілецького навчання (навчання у Коші) чи військової муштри. Для цих творів характерна певна безпосередність у зображенні персонажів. Сюжети цих анекдотів відображають моменти того, як стрільці, колишні абсолювенти українських гімназій, студенти університетів чи прості селяни з Опілля, Гуцульщини, Покуття, зі щирою наївністю, притаманною новобранцям, пізнають воєнну дисципліну та військовий ритуал:

Ти ходи на збірку.

– *Я не йду.*

– *Чому?*

*Бо мій черевик такий, як скринька на листи коло канцелярії*⁵¹.

* * *

Підхорунжий Цюк до новобранця, зараз по присязі:

– *Слухай Капшук, чого ти підчас присязи підніс був угору три пальці, а не два, як я учив?*⁵²..

*Доношу послухно, пане підхорунжий, я тому так зробив, бо я з третьої сотні і в ній присягав!*⁵².

Комізм цих текстів, які мають форму дуже коротких діалогів і традиційно анекдотичну схему “шаблон – знищення шаблону”⁵³, сповнений легкого гумору. У них виражено співчуття недосвідченим стрільцям-новобранцям, серед яких, очевидно, чимало таких, які були наділені талантом пожартувати і над собою.

Викликають добродушний сміх анекдоти, у яких колишні селяни, що керуються передусім логікою традиційних народних знань, здобувають загальні відомості щодо структури регулярної армії, щодо військової топографії та орієнтування на місцевості, вивчають принципи побудови та дії зброї (шаблі, кріса, гармати тощо):

⁵¹Там само.– 1915.– Ч. 2 (26 липня).– С. 4.

⁵²З Вишколу новобранців УСС в Розваді // УСС.– 1917.– Ч. 3 (7 січня).– С. 3.

⁵³Кімакович І. Новітній український анекдот як виклик XXI ст.: до питання про сутність сучасних способів обміну інформацією...– С. 90.

Вістун до стрільця: В якому напрямку ми тепер йдемо?

Стрілець: На полудне.

Вістун: Добре; а почім це пізнати?

*Стрілець: Бо мені щораз теплійше...*⁵⁴.

* * *

Тов. Бар.: Австрійська угорська армія складається з піхоти, кавалерії, артилерії, технічного відділу, воздухоплавної флотії і маринарки.

*Стрілець Гр...ук: Австрійська піхота складається з угорської кавалерії, артилерії тіснійшого віддиху, воздушної слоти і комінярки*⁵⁵.

Подекуди в таких стрілецьких анекдотах гумор переростає в іронічну модель смішного. У ній вбачаємо продукування прихованої насмішки стрільця над курйозами фронтових буднів, зокрема в анекдотах про правила реагування на військові команди (“стріляти”, “позір”), :

Десятник: Що ви зробили би, якби я вам казав стріляти?

Стрілець: Я би не стріляв.

Десятник: (лютий) Чому?

*Стрілець: ...бо мій кріс зіпсований*⁵⁶.

До вказаної тематичної групи анекдотів приймають декілька творів про стрільців-курсистів (“Скажи мені речення...”⁵⁷, “З воєнної матури”)⁵⁸, які у Коші УСВ (згодом у Вишколі УСС), що була навчальною сотнею, здобували загальну освіту (матуру). Тут під керівництвом авторитетних педагогів, стрілецьких старшин, стрільці проходили курси лекцій з історії України, з граматики, математики та інших предметів. Як подає М.Яцків, десятник, кандидат філософії Іван Гуцуляк викладав стрільцям німецьку мову, курінний отаман Никифор Гірняк – латинську мову; професор гімназії Ю.Мінко – природу; підхорунжий, професор М.Угрин-Безгрішний – українську мову; абсолю-

⁵⁴Будяк.– Львів, 1921.– Ч. 16 (10 жовт.).– С. 4 (під текстом був підпис “Кий.”).

⁵⁵З викладів тов. Бар. Для вартового відділу // Самохотник.– Кіш УСВ.– Свистільник, 1916.– Ч. 8 (1 січня).– С. 66.

⁵⁶Комар.– Львів, 1933.– Ч. 6 (15 березня).– С. 3.

⁵⁷Червона калина.– 1917.– Ч. 5 (15 серп.).– С. 5.

⁵⁸Будяк.– Львів, 1921.– Ч. 8-9 (20 черв.).– С. 4.

вент філософії Т.Вишиваний – математику та інші)⁵⁹. Стрілецькі анекдоти про навчання у Коші продовжують традицію шкільних анекдотів. У них, як ніде в інших текстах, маємо ситуацію алогічної відповіді, що руйнує очікуване. Їх тематика і композиція – односитуативні лаконічні репліки учителя і учня (запитання (теза) / відповідь (антитеза)) – є незмінними у часі, оскільки типово відображають критичне ставлення до невігластва:

о. Мачула-Лежибазук де Пагайдалович на курсі анальфabetів викладає:

– Односкладовий вираз – це той, до якого треба лише раз отворити уста.

Ага! Вже знаю – це “инач” – обзивається УСС⁶⁰.

Серед стрілецьких анекдотів цієї групи знаходимо модифіковані тексти, що мають однотипні варіанти у східнослов'янському фольклорі. До прикладу, порівняймо стрілецький анекдот (1) і анекдот про росу, що побутує у білоруському фольклорі в серії про професорів та студентів (2):

– Скажи мені, як повстає роса?

Пан професор казали вчора, що земля обертається довкола своєї осі раз на добу – то певно вона потить від такого скорого руху⁶¹.

* * *

– Чаму б'яє раса?

– Зямля круціцца так хутко, што ажно пацее⁶².

У стрілецькій версії, як бачимо, більш розгалужена частина “правильної” відповіді, натомість у білоруському варіанті безапеляційність школяра підкреслена лаконічністю його парадоксальної відповіді.

Анекдоти, що відображають сюжети зі стрілецького дозвілля часто мають виразне сатиричне спрямування, оскільки викривають негативні риси тих вояків, які перебували на службі у Коші

⁵⁹Яцків М. До історії Коша УСС (від самого початку аж по кінець марта 1916 р. на основі зібраних на місці записок) // Тим, що впали 1914-1916: Літ.-мист. зб. / За ред. М.Голубця.– Львів, 1917.– С. 104.

⁶⁰Червона калина: Поважний та гумористичний січовий орган / За ред. М.Угриня-Безгрішного.– Кіш УСВ, 1917.– Ч. 3.– С. 20.

⁶¹Червона калина.– 1917.– Ч. 5 (15 серп.).– С. 5.

⁶²Жарты, анекдоты, гумарескі: БНТ / Склад. А.С.Фядосік.– Мн., 1984.– С. 289.

та Вишколі (фронтовики зневажливо називали їх “маркирантами”). В них знаходимо окремі форми інформації про побут, особистісні взаєностосунки, про уклад господарських частин у Коші, зокрема магазину (“кантина”) чи офіцерської їдальні (“псубратова гостинниця”) тощо:

Гість зі Львова: Кубо, скажіть мені чого-то, коли я до вас загощу, все як не борщ, то капуста, як не капуста, то борщ? Самі кваси!

Куба: Ви самі собі винні.

Гість: Як-то?!

Куба: Чого ж то приїздите все тоді, коли Псубрат має “канцелямер”.

Гість: Але ж я щотижня є в Коші, а часто й двічі в тиждень.

Куба: Ручу вам, що Псубрат заординовує борщ або капусту тільки на свій “канцелямер”⁶³.

Ця група анекдотів побудована на основі контррасту щодо умов нерівноцінного забезпечення військовиків на фронті й у тилу. У міні-діалогах чи більших сюжетних ситуаціях за схемою: короткий епічний зачин – діалог-кульмінація із розв'язкою у формі дотепної відповіді, зроблено акцент на побутових негараздах (як стрілець голився у Возьного) чи шкідливих звичках стрільців. З останніх, до прикладу, анекдот про стрільця-“псубрата”, який полюбляє випити зайвий кухоль пива (“Між старшими парубками”)⁶⁴ чи анекдот про стрільця, який марно шукає компанії, щоб викурити цигарку з чужого тютюну (“Не повелось”)⁶⁵.

Тема куріння, яка виражена через побутовий мотив “курити задурно”, здавалось би, є банальною для солдатських анекдотів. Однак серед декількох однотематичних стрілецьких текстів, знаходимо такі, де у пуантовій кінцівці міні-діалогу репродукується політичний підтекст.

Батько Чум-чи-маха: Гей, хто дасть мені закурити? Страх курити хочеться.

Грубий десятник: Найкраще, старий, перестань курити. Грішми за тютюн продовжуємо війну.

⁶³Самохотник.– Кіш УСВ.– 1918.– Ч. 34-35 (25 січня).– С. 12.

⁶⁴Самохотник.– Кіш УСВ.– 1917.– Ч. 27-28 (20 червня).– С. 12.

⁶⁵Комар.– Львів, 1934.– Ч. 8 (15 верес.).– С. 5.

Батько Ч.: *А хто тобі казав, що я купую тютюн!*⁶⁶.

Окрему підгрупу побутових стрілецьких анекдотів склали сюжети про хвороби та візит стрільця до лікаря (“При перегляді”, “При астерунку”). Персонаж військового лікаря у більшості сюжетах змальований у рамках фольклорної традиції, де лікар прагне визнати хворого здоровим. У цих суто діалогічних творах комізм досягається через словесну гру різних точок бачення проблеми:

Лікар: *Що вам бракує?*

Стрілець: *Не можу багато їсти і трачу пам'ять.*

Лікар: *То знаменито!..*⁶⁷.

Даний анекдот був, очевидно, дуже популярним у середовищі січових стрільців, бо має декілька варіантів, що відрізняються формою повчально-іронічної відповіді лікаря: “*Ви й не повинні! Слід же й другим щось оставити. В теперішніх важких часах ніяк не можна бути самолюбом*”⁶⁸; “*Ви й не повинні. Слід ще дещо й другим лишити*”⁶⁹.

У стрілецьких анекдотах про візит до лікаря об'єктом сміху стає внутрішнє протистояння головних персонажів, що загалом типово для групи лікарських анекдотів. Особливістю вираження комічного у цих анекдотах є характерна структура, що підготовляє слухача до курйозного лікарського вердикту. У коротких діалогах на емоційно стримані запитання військового лікаря накладається ланцюг нарочито щирих, часто розлогих аж до гіперболізації відповідей стрільця, “втаємниченого” у медичні терміни, як наприклад, в анекдоті “З останнього “мустерунку”:

Лікар: *Які перебули ви недуги?*

Стрілець: *Запалення легких, голодовий, червоний і плямистий тиф, червінку, холеру, чорну й білу віспу, катар жолудка й носа, чуму, кір, коклюш, дифтерію, шкарлятину запалення сліпої кишки, трахома...*

Лікар: *...досить, досить... Хто перебув тільки*

⁶⁶Самохотник.– Кіш УСВ.– 1918.– Ч. 37-38 (25 січня).– С. 10.

⁶⁷Бомба гумору і сатири.– Львів, 1918.– Ч. 1 (січень).– С. 4.

⁶⁸Самохотник.– Кіш УСВ, 1917.– Ч. 31 (21 вересня).– С. 9.

⁶⁹Комар.– Львів, 1934.– Ч. 18 (15 верес.).– С. 2.

хороб, має сильний організм і здібний до полевої служби... Група “К”!⁷⁰.

Висміюванню підлягали також ситуації, коли січові стрільці виявляли своє незнання щодо інфекційних хворіб:

*На улиці, коло церкви, здибає стрілець вістуна: “Пані капраль”, хто є той “Трахома”, що через него не вільно мешкати під Ч. 16?”*⁷¹.

– *Товаришу, я спроваджуюся до вас на квартиру!..*

– *Шкода й говорити, я хорий на тиф.*

– *А чого-ж ходите по вулиці?*

– *Бо я не знав, що ви надійдете*⁷².

Стрілецькі анекдоти, в яких розкривається тема взаємостосунків січових стрільців і цивільних громадян, відображають модель тогочасного суспільного устрою, стереотипи соціальних портретів, конструюють їх громадянську позицію. Відомо, що під час Першої світової війни українські селяни всіляко підтримували своє “рідне військо”, живо цікавилися фронтовими подіями (анекдот про двох підхорунжих, які студіюють карту і не можуть знайти коротшої дороги без допомоги “тутешніх”; анекдот про двох стрільців, що хочуть довідатися “яка ситуація на фронті” від “цивіля зі Станіславова”), не раз самі шукали допомоги у стрільців, зокрема у правничих питаннях, що відображено у кількох анекдотах⁷³:

В канцелярії правної поради в Коші УСС жінка оповідала свою справу. УСС М.Улик питає її, чи сказала всю правду?

– *Та я, прошу пана “мосіяша”, сказала вам правду, а брехати, то ви можете від себе*⁷⁴.

Прості люди ревно вболівали за перемогу у війні та майбутню долю держави і її оборонців. У цьому зв'язку показовим є анекдот “Легріфони”, комізм якого ґрунтується на лінгвістичному аспекті. Тут каламбур слова “легіон” зумов-

⁷⁰Самохотник.– Кіш УСВ.– 1916.– Ч. 17-18 (1 грудня).– С. 158.

⁷¹Самохотник.– Кіш УСВ.– 1915.– Ч. 2 (26 липня).– С. 4.

⁷²УСС.– 1917.– Ч. 3 (7 січня).– С. 3.

⁷³Принагідно зауважимо, що у стрілецький період з'явилося кілька анекдотичних сюжетів про перебування стрільця у суді, які опиралися не стільки на ситуативні моменти, як на попередній досвід і репродукцію традиційного фольклорного мотиву “неправедного суду”.

⁷⁴Червона калина. – 1917.– Ч. 3.– С. 20.

лює появу гумористичних неологізмів “легріфон”, “егільон”, з якими неосвічені селяни асоціюють січових стрільців. Сюжетна ситуація відтворює момент, коли два “свідомі мужики” при зустрічі з обозом УСС жваво обговорюють значення німецькомовного напису слова “легіон”. Однак головна ідея твору – викриття одвічних ворогів української державності на теренах західних земель України – захована у прикінцевій інвективній фразі: “*Та буде колись і тим Ляхам. Коби ми тільки мали трохи більше тих наших легріфонів*”⁷⁵.

Політичного забарвлення набувають стрілецькі анекдоти побутового змісту, в яких головною темою є подружнє життя січового стрільця. Оригінальність їх полягає у тому, що в репліках персонажів у підтексті розкривається світоглядні настанови українських січових стрільців, їхні моральні та національні цінності. Ці твори, в яких опукло вирізьблені суспільно-історичні проблеми того часу, сьогодні можуть набувати актуального змісту. Як приклад, анекдот, що є своєрідною “ретроградною сатирою” (І.Франко) на тему відмінностей між русинами (у значенні українців з москвофільськими поглядами) та українцями, які є патріотами-самостійниками, або ж анекдот про місце української мови у вихованні дітей польсько-української родини:

Зустрілися два УСС, що поженилися з самого початку війни з ляхками.

– *Як почуваш себе в подружжі?* – *питає один.*

– *Добре, – відповідає другий. – І маю вже сінка, що каже до мене: “Tatku, jak mi dasy centa, to ci powiem jeszcze jedno slowo po rusińsku”.*

– *Я також маю потіху – донечку, але вона й за п’ять центів не хоче сказати слова по rusińsku*⁷⁶.

У типовій схемі діалогу двох січових стрільців виражено не тільки проблему асиміляційних змін в змішаному подружжі, але й майбутні складні політичні взаємостосунки між поляками і українцями, що гостро проявилися у міжвоєнний період.

Політичними можна назвати і ті стрілецькі

⁷⁵Самохотник.– Кіш УСВ.– 1917.– Ч. 31 (21 вересня).– С. 7.

⁷⁶Самохотник.– Кіш УСВ.– 1917.– Ч. 27-28 (20 червня).– С. 13.

кі анекдоти, в яких фігурує мотив “добровільна участь солдата у війні”. Він реалізується в анекдотах, що творять певний цикл із подібних сюжетних ситуацій, де формульною частиною є міні-діалог, який складається із запитання та емоційно відвертої відповіді:

Стрілець А: *Коли йдеш в поле?*

Стрілець Б: *Я доброволець, коли схочу, тоді піду*⁷⁷.

Поширеність цього анекдоту засвідчують пізніші варіанти⁷⁸ та контаміновані версії⁷⁹. Значимість і правильне тлумачення семантичної універсали “добровільність”, що є відображенням факту свідомо патріотичної участі січових стрільців у світовій та національно-визвольній війнах, увиразнюється завдяки конструктивно подібним анекдотам, наприклад, про рекрута-німця, в якому кульмінаційна відповідь оголює персонаж-антипод:

Старшина: *Що би ви, Гозенлюфт, зробили, якби на війні почули приказ “Добровольці наперед!”?*

Рекрут: *Ну, я відсунувсь би, щоби добровольці могли перейти*⁸⁰.

Міцний морально-політичний стрижень січових стрільців проявляється і в сюжетах про взаємини українських стрільців з військовими інших народів. У текстах цієї тематики фігурують етноніми як два герої діалогу: стрілець та іноходець (ангієць, австрієць, німець, москаль). Ці твори продовжують традицію анекдотів “про різні народи” (за класифікацією В.Гнатюка), в яких виявляються ментальні особливості та поведінкові стереотипи представників інших національностей. До прикладу, серед стрільців популярним був анекдот⁸¹, побудований у формі діалогу між австрійським підполковником та десятником УСС. Суть його закодована у підтексті реплік стрільця. Завдяки влучним, принциповим відповідям український стрілець не стільки домагається для

⁷⁷Самохотник.– Кіш УСВ, 1917.– Ч. 25-26 (25 мая).– С. 17.

⁷⁸Комар.– Львів, 1934.– Ч. 18 (15 верес.).– С. 2.

⁷⁹Старі галицькі анекдоти...– С. 3.

⁸⁰Комар.– Львів, 1933.– Ч. 8 (15 квітня).– С. 4.

⁸¹Цей анекдот передруковували пізніше з редакційними змінами у повоєнний час (див.: Комар.– Львів, 1934.– Ч. 18 (15 верес.).– С. 5).

себе привілею (одержує відпустку), скільки виявляє ідеологічний імператив стрілецької ідеї, спрямованої на жертвну оборонну боротьбу за своє національне існування:

Австрійський підполковник: *Зі, цугфірер, ви підете як пропагандист до Москалів.*

Десятник УСС: *Голошу слухняно, що не можу, бо українці присягали до останнього боротися з москалем, а не переговорювати з ним.*

Підп.: *То скиньте шапку легіоніста й візьміть австрійську та йдіть перед ворога.*

Десятник УСС: *Перед ворогом скидає український легіоніст шапку тільки разом з головою.*

Підпол.: *Коли так, то маєте 21 днів відпустки*⁸².

У варіанті цього анекдоту, що з'явився у друці рік пізніше, стрілець направляє як миротворець “до кацапів” і його просять зняти шапку “мазепинку”⁸³. За рахунок скорочення тексту (без останньої репліки) головний політичний мотив – небажання стрільців служити в австрійських підрозділах – ще більше увиразнюється через символіку мазепинки. Цей військовий убір став новим визначальним елементом в однострої Українських січових стрільців після революційних подій 1917 р. У тому ж році з'явилися стрілецькі анекдоти⁸⁴, в яких сатиричний сміх викривав типові політичні ситуації переходу іноземців до українців (“Нема вже українців”)⁸⁵, ренегатства (“Великі вуха”)⁸⁶ та зрадицтва:

Англієць хвалився перед Українським січовим стрільцем, що, мовляв, в їх державі ніколи не заходить сонце.

*– Певно Вам пан Біг не довіряє, коли боїться оставити вас у темноті – замітив дуже влучно УСС*⁸⁷.

Ідея стрілецького патріотизму, що була новою в українському анекдоті ХХ ст., задекларована і в

⁸²Самохотник.- Кіш УСВ.- 1917.- Ч. 31 (21 липня).- С. 26.

⁸³Червона калина. Літературний збірник “Українського Січового Війська” / Під ред. М.Угриня-Безгрішного.- Кіш УСС, 1918.- С. 79.

⁸⁴Як справедливо зауважив Р.Кирчів, вони нерідко були прикладом нового озвучення традиційних побутових анекдотів.

⁸⁵Там само.- Ч. 29-30 (21 липня).- С. 8.

⁸⁶Червона калина.- 1917.- Ч. 5 (15 серп.).- С. 5.

⁸⁷Червона Калина.- 1917.- Ч. 3.- С. 20.

деяких гумористичних оповіданнях та жартах, що формують своєрідний цикл – серіал про стрільця Цяпку. Прототипом цього анекдотичного персонажу була реальна особа – Іван Цяпка-Скоропад (1884-1920), колишній студент права Віденського університету, син незаможних селян зі с. Хишевичі Рудківського пов. (тепер Городецького району Львівської обл.), який добровольцем вступив до лав легіону УСС, пройшовши шлях від рядового стрільця до четаря 7 сотні УСС, поручника УСС, команданта Будівельної сотні УСС. Він виконував також обов'язки генерального обозного куреня УСС, що назавжди закарбувалося у рядках популярної стрілецької жартівливої пісні “Бо війна війною” Л.Лепкого. У 1920 р. Івана Цяпку як учасника визвольних змагань знищили більшовики у концтаборі близько м. Архангельська.

Ще за життя Іван Цяпка прославився талантом творити гумористичні оповідання, об'єктом яких часто ставав сам. Стрілецькі анекдоти стосувалися кумедних ситуацій із цією реальною людиною і водночас міфологізованим образом стрільця-жартівника. Цяпка “був дивним типом людини – писав Іван Рудницький – доброї, порядної, відважної, яка водночас могла давати притоку своїм зовнішнім виглядом і своїми розповідями до насмішок”⁸⁸. В історії культури здавна відомі типажі-балагури. І те, що особа Івана Цяпки відповідала канонам людини, від якої очікують жарту, спричинилося до розростання у стрілецькому та позастрілецькому середовищі гумористичних творів, де головним персонажем є славний поручник. Тексти про Цяпку цілком відповідають жанровим нормам анекдотичного серіалу, в якому, як пише Є.Курганов, герой сам фольклоризує, поєднуючи у собі і оповідача, і автора, та фольклоризується⁸⁹.

Перші відомі нам публікації анекдотів про Цяпку у рубриках “З афоризмів Цяпки-Скоропада та “З оповідань Цяпки-Скоропада” з'явилися щойно в 1921 р. у львівському часописі “Будяк” вже після його трагічної смерті у неволі. Зберегти ім'я цієї непересічної особи, хоча б у формі мемуарних анекдотів, прагнули перед-

⁸⁸Кедрин І. Поема, її тло і автор // Купчинський Р. Скоропад: Поема. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965.- С. V.

⁸⁹Курганов Е. Анекдот как жанр...- С. 58.

усім його соратники, колишні стрільці-митці. На сторінках журналу "Зиз" упродовж 1925, 1927-1930-их рр.⁹⁰ були опубліковані два десятки анекдотів, деякі з яких мали авторів, зашифрованих у криптонімах (Ек, Ко., В., К.). Загалом у 1920-их рр., що були періодом формування нових державних режимів і сил, типовим явищем стало поширення політичного анонімного анекдоту, який проте опирався на фольклорну традицію⁹¹. Відтак ці, по-суті, літературні анекдоти, які повторювали різні ситуації зі стрілецького життя, склали своєрідну біографію Цяпки. Вони дозволяють побачити непересічну особу, яка під маскою хитруна та простакуватого інтелектуала ховає іронічний погляд на негативні і трагічні моменти війни. Зафіксовані такі анекдотичні сюжети про Цяпку:

- * Цяпка в Одесі,
- * Цяпка в обороні Кам'янця,
- * Цяпка-композитор,
- * Цяпка на війні з москалями,
- * Цяпка в Городенці на концерті,
- * Цяпка в ресторані на Україні,
- * Цяпка у тилу,
- * Цяпка на стрільбищі та інші.

Наведемо приклад одного з характерних анекдотів про Цяпку-лектора, що побудований у формі сентенції. Він виконує виразну прагматичну функцію, оскільки чітко постулює завдання стрілецтва. У структурі цього тексту відбувається зіткнення двох опозиційних понять (вмирати) – (жити), де перше вербалізується через повтор опорного слова з амбівалентним значенням:

*Пор. Цяпка мав виклад для стрільців про обов'язки вояка. Зачав так: "Загально думають, що першим обов'язком стрільця є вмирати за рідний край. Це хибне розуміння. Першим обов'язком стрільця є так робити, щоби його вороги вмирили за свій рідний край"*⁹².

Серед анекдотів стрілецького періоду ми най-

менше зауважили таких, де зміст відтворює перипетії участі стрільців у фронтових діях. Причину слід шукати у природі сміху, який, на думку багатьох дослідників, не може бути тлом відображення для реальних поразок та суспільних нещасть⁹³. Трагічні моменти фронтових буднів, труднощі, пов'язані із значним психологічним випробуванням молодих хлопців під час бою могли викликати тільки співчуття, а тому не стали об'єктом смішного. Ці теми найкраще виповнили оповідання, спогади, перекази Січових Стрільців, які мають іншу художню естетику та інформативну задачу⁹⁴.

У підсумку зазначимо, що стрілецькі анекдоти витворили оригінальний пласт прозової народної творчості, який необхідно включити до коплексу фольклорних сатирично-гумористичних новотворів ХХ ст. Вони є яскравим свідченням суспільно-побутового, культурно-історичного контексту епохи героїчної боротьби з її значимими перемогами і гіркими поразками. Очевидним є те, що злободенність сюжетів стрілецьких анекдотів воєнного часу, їх глибока контекстуальна закоріненість в середовище українського стрілецтва спричинилися до того, що більшість з них залишились ілюстрацією минулого століття. Разом з тим деякі стрілецькі анекдоти, вважаємо, мають ширший засяг проблемних тем і мотивів, відтак можуть бути актуалізованими сьогодні, оскільки дозволяють відтворити типові ситуації політичного життя українців. Докладніше вивчення їх складає перспективу майбутніх спеціальних студій, а головню над іншими жанрами стрілецького гумору, що входять до групи малих сміхових форм (пародії на церковні молитви, небилиці, приповідки, афоризми).

⁹³ Лихачёв А.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. Смех в Древней Руси... – С. 46.

⁹⁴ Кузьменко О. Усна словесність про січове стрілецтво: деякі аспекти історичної дійсності та фольклорної естетики // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях / За ред. В.Кравченка та Г.Грінченко. – Харків: ТНМТ, 2008. – С. 139-149; Кузьменко О. Психологія поведінки українців в народних оповіданнях про Першу світову війну (за польовими матеріалами з архіву В.Гнатюка) // Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність / Укладач Папуша І.В. // Studia Methodologica. – Вип. 25. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – С. 233-236.

⁹⁰ Анекдоти про Цяпку публікувалися згодом у діаспорних гумористичних журналах, напр.: Анд. Кіг. Цяпкіада // Лис Микита. – 1952. – Ч. 8 (груд.). – С. 39.

⁹¹ Янгиров Р. Анекдоты "с бородой": Материалы к истории неподцензурного советского фольклора 1918–1934 // Новое Литературное Обозрение. – Москва, 1998. – № 3. – С. 158.

⁹² Зиз. – 1927. – Ч. 13 (1 груд.). – С. 5.